

Ο Αντρέας Κ. Φυλακτού με το βιβλίο του *Ο Εμπειρικός συνομιλεί με τον Σικελιανό. Συμβολή στη μελέτη των πηγών και της ποιητικής του Ανδρέα Εμπειρικού*, μελετάει τις λογοτεχνικές σχέσεις των δυο μεγάλων ποιητών όπως αυτές εκδηλώνονται μέσα στο έργο τους.

Οι λυρικές, ιδίως, σχέσεις τους διερευνώνται συστηματικά για να φανερωθούν όχι μόνον ο λογοτεχνικός κρίκος που συνδέει τον Σικελιανό (των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα) με τον Εμπειρικό αλλά και η σχέση ανάμεσα στην παλιότερη ή «παραδοσιακότερη» με τη νεότερη και «νεοτερική» ελληνική ποίηση.

Με την εργασία αυτή παρουσιάζονται νέα στοιχεία για τις αναζητήσεις των δύο δημιουργών και συμπληρώνεται η εικόνα της ποιητικής έκφρασης τους σε θέματα «κοινού ενδιαφέροντος».

ISBN 978-9963-700-26-4

9 789963 700264

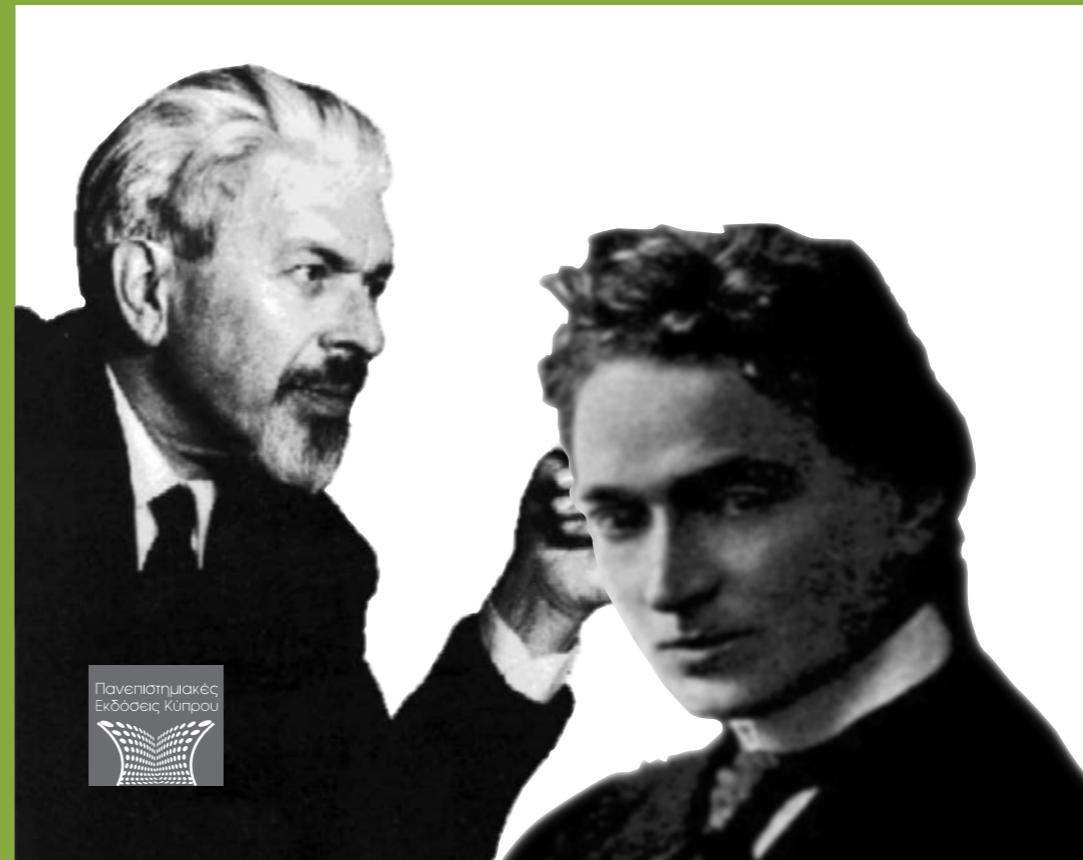
Ο ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΣΥΝΟΜΙΛΕΙ ΜΕ ΤΟΝ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟ
ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΙΗΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΥ

ΑΝΤΡΕΑΣ Κ. ΦΥΛΑΚΤΟΥ

Ο ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΣΥΝΟΜΙΛΕΙ ΜΕ ΤΟΝ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΙΗΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΥ

Επιμέλεια Ειρήνη Παπακυριακού
Προεκτυπωτικές εργασίες: ΜΟΤΙΒΟ ΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε

© 2012 ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΥΠΡΟΥ
και Αντρέας Κ. Φυλακτού.
για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο
ISBN 978-9963-700-26-4

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς τη γραπτή άδεια του εκδότη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΥΠΡΟΥ
Τ.Θ 20537, Λευκωσία 1678

ΑΝΤΡΕΑΣ Κ. ΦΥΛΑΚΤΟΥ

Ο ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΣΥΝΟΜΙΛΕΙ ΜΕ ΤΟΝ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟ:
ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΙΗΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΥ

2012

Στους: Αντρέα
Δημήτρη
Αντρέα
Γιώργο
που «δίδουν εις τους αγγέλους, παν ό,τι λείπει
από τους επουρανίους ασωμάτων»
(Εμπειρικός).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικό σημείωμα	9
Εισαγωγή	11
Κεφάλαιο 1: «Μέθεξις ή ο Σικελιανός είναι δικός μας»	25
Κεφάλαιο 2: «Σπερματικός λόγος» και «Ποίηση σπερματική»	37
Κεφάλαιο 3: «Παν» – «Του Αιγάγρου», «Το μέγα βέλασμα ή Παν - Ιησούς Χριστός»	59
Κεφάλαιο 4: Ο Σικελιανός, ένας «Άγιος της μη συμμορφώσεως»	79
Κεφάλαιο 5: Διόνυσος και Απόλλωνας	95
Κεφάλαιο 6: Πασιφάη και Ζεμφύρα	117
Κεφάλαιο 7: Η αρπαγή της Κόρης	125
Κεφάλαιο 8: Βαλκανικοί και Ρωσικοί πόλεμοι και μοτίβα έξαρσης αντλημένα από τη φύση	129
Κεφάλαιο 9: Άδωνις και Χριστός	143
Κεφάλαιο 10: Οι αστερισμοί και ο έρωτας	147

Κεφάλαιο 11:	
« “Ιερά Οδός” » – «Ο βασιλιάς ο Κογκ»	159
Κεφάλαιο 12:	
«Θαλερό» και «Άνδρος - Υδρούσα»	177
Γενικά συμπεράσματα	193
Σημειώσεις	195
Επιλογή βιβλιογραφίας	225
Ευρετήριο κύριων ονομάτων	230

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η δοκιμή αυτή έχει τις ρίζες της στο ιδιαίτερο ενδιαφέρον και την αγάπη μου για το έργο των ποιητών Άγγελου Σικελιανού και Ανδρέα Εμπειρικού, που χαρακτηρίζονται από τέτοιο βάθος χρόνου το οποίο ξεπερνά σχεδόν τον μισό αιώνα. Ιδιαίτερα δε η ποίηση και γενικότερα το έργο και η προσωπικότητα του πρώτου με απασχολούν από τα φοιτητικά μου χρόνια και πιθανότατα αυτή η σπουδή θα με συντροφεύει ως τα τελευταία μου.

Οι λογοτεχνικές σχέσεις των δυο ποιητών, όπως αυτές εκδηλώνονται μέσα στο έργο τους, φαίνεται – όπως γίνεται προσπάθεια να δείξει και αυτή η εργασία – πως ήταν στενές και σχεδόν αδιάλειπτες. Ο Σικελιανός εκτιμούσε το έργο του Εμπειρικού, όσο κι αν είχε κάποιους ενδοιασμούς αναφορικά με το κίνημα του υπερρεαλισμού, του οποίου επίσημος εισηγητής στην ελληνική πνευματική ζωή και κίνηση – αν εξαιρεθούν κάποιες προδρομικές συμβολές – υπήρξε ο ίδιος ο Εμπειρικός. Από την άλλη, ο Εμπειρικός έτρεφε μεγάλη εκτίμηση και ιδιαίτερη αγάπη και σεβασμό προς το έργο και το κοσμοθεωρητικό και λυρικό παράδειγμα του Σικελιανού, κρίσεις που διατυπώνει προφορικά και γραπτά, συχνά και με επαινετικά ή θαυμαστικά σχόλια.

Οι λυρικές, ιδίως, σχέσεις των δύο συγγραφέων κρίθηκε απαραίτητο να ερευνηθούν εδώ συστηματικά για να φανερωθούν όχι μόνον ο λογοτεχνικός κρίκος που συνδέει τον Σικελιανό (των πρώτων δεκα-

ετιών του 20ού αι. κ.ε.) με τον Εμπειρικό, αλλά και η σχέση ανάμεσα στην παλαιότερη ή «παραδοσιακότερη» και στη νεότερη και «νεοτερική» ελληνική ποίηση, η οποία άρχισε να απλώνει γερά τις ρίζες της στα ελληνικά γράμματα γύρω στα 1935.*

Λευκωσία, Δεκέμβριος 2009
Αντρέας Κ. Φυλακτού

---

* Θα ήθελα και από εδώ να ευχαριστήσω θερμά δυο ανθρώπους που μου συμπαράσταθηκαν από την αρχή της μελέτης αυτής: τον καθηγητή της Νεοελληνικής Φιλολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης κ. Γιώργο Κεχαγιόγλου, ο οποίος με τις απόψεις, τις προτάσεις και το ενδιαφέρον του μου πρόσφερε σημαντική βοήθεια, καθώς και τον ιστορικό και μελετητή κ. Λεωνίδα Α. Εμπειρικό, που διευκόλυνε το έργο μου με την ανυπόκριτη ευγένεια που τον διακρίνει, με την υπομονή του να συζητήσει μαζί μου για το έργο του πατέρα του, με την παροχή φωτοαντιγράφων από ανέκδοτες σελίδες του προσωπικού ημερολογίου του Ανδρέα Λ. Εμπειρικού που αναφέρονται στον Σικελιανό και από αφιερώσεις σε βιβλία του Σικελιανού σταλμένα στον Εμπειρικό.

Είναι γνωστό και γενικά αναγνωρισμένο πλέον ότι το έτος 1935, οπότε πρωτοπαρουσιάστηκε επίσημα στα ελληνικά γράμματα ο Ανδρέας Εμπειρικός με την ποιητική συλλογή *Υψικάμινο* (κείμενα γραμμένα από τα τέλη της δεκαετίας του 1920 κ.ε.) η οποία σήμανε και την πρώτη εκδοτικά συγκροτημένη εκδήλωση του λογοτεχνικού υπερρεαλισμού στην Ελλάδα, ήταν σημαντικό από πολλές απόψεις, ιδίως για τη λεγόμενη μοντερνιστική (νεοτερική ή ανανεωτική) λογοτεχνία. Εκείνη τη χρονιά πρωτοπαρουσιάστηκε ως οργανικότερο σύνολο μια νέα ομάδα λογοτεχνών και κριτικών (Οδ. Ελύτης, Γ. Σεφέρης, Γ. Θεοδοκάς, Α. Καραντώνης, Γ.Κ. Κατσίμπαλης κ.ά.), η γνωστή ως «γενιά του '30», καταρχήν μέσα από το περιοδικό *Τα Νέα Γράμματα*. Την ίδια χρονιά η κυκλοφορία του συνθετικού ποιητικού *Μυθιστορήματος* του Σεφέρη πρόσφερε το πρώτο ισχυρό τεκμήριο για την οριστική στροφή προς τον μοντερνισμό, στη μορφή και στο περιεχόμενο (ύστερα από τις πρωιμότερες, μα εκδοτικά ασύντακτες εκδηλώσεις του Τ. Παπατσώνη). Αυτή η «γενιά» έφερε και σαφή ρήξη με το κλίμα της πλήξης, της μελαγχολίας και της κατάθλιψης που επικρατούσε ως τότε στην ποίηση – τουλάχιστον των νεοτέρων –, κλίμα που στην Αθήνα ήταν ιδιαίτερα αισθητό ως «καρυωτακισμός» ή «παρακμή», παρόλο που οι λίγο παλιότεροι μείζονες ποιητές – Σικελιανός, Καζαντζάκης, Βάρναλης, εν μέρει και οι Μελαχρινός και Παπατσώνης – δεν εκπροσωπούσαν αυτό το κλίμα και εξακολουθούσαν να είναι ενεργοί.

Ειδικά ο Άγγελος Σικελιανός ήταν ήδη καθιερωμένος και καταξιωμένος ποιητής, με διεθνή απήχηση. Ο ποιητής του *Αλαφροϊσκιωτου* ήταν 51 χρόνων και είχε ήδη συνθέσει και δημοσιεύσει μεγάλο μέρος

του λυρικού κυρίως έργου του [*Αλαφροϊσκιωτος*, 1909· *Ραψωδίες του Ιονίου*, 1909· *Επίνικοι Α΄ (1912-1913)*· *Νέκυια Α΄ (1910-1925)*· *Λυρικά, Σειρά Α΄ (1912-1929)*· σχεδόν όλες οι *Συνειδήσεις*, 1915-1917· *Μήτηρ Θεού*, 1917-1919· *Πάσχα των Ελλήνων*, 1919· *Δελφικός Λόγος*, 1927· μερικά κείμενα από τη *Νέκυια, Β΄ (1930-1945)*· *Διθύραμβος του Ρόδου*, 1932, κ. ά.]. Εκείνη τη χρονιά, μάλιστα, συνεργάστηκε με *Τα Νέα Γράμματα* δημοσιεύοντας, για πρώτη φορά, δύο από τα πιο γνωστά και σημαντικά ποιήματά του, τα «Ίερά Οδός» και «Στ' Όσιου Λουκά το μοναστήρι». Η συνεργασία του με το περιοδικό που εκπροσωπούσε και την προσπάθεια για έξοδο από την ατμόσφαιρα της «παρακμής» και της πνευματικής «διάλυσης» (που αναφερόταν συνθηματικά ως «καρυωτακισμός») συνεχίστηκε και στα επόμενα χρόνια. Το 1935 κυκλοφόρησε και επιλογή ποιημάτων του Σικελιανού από τον Άγι Θέρο, με τον τίτλο *Τα Λυρικά του Σικελιανού*.

Την ίδια χρονιά ο Εμπειρικός παραιτήθηκε από τις ελλαδικές επιχειρήσεις του ναυτοεφοπλιστή και βιομήχανου πατέρα του και αφοσιώθηκε στη λογοτεχνία και στην ψυχαναλυτική πράξη. Ήταν ήδη 34 χρόνων και είχε ήδη θητεύσει σε Γάλλους ψυχαναλυτές καθώς και στον κεντρικό πυρήνα του κινήματος των Γάλλων υπερρεαλιστών (1926-1931). Στην Αθήνα, το 1935, ο Εμπειρικός έδωσε και την περίφημη διάλεξή του για τον υπερρεαλισμό, προσφέροντας στο έκπληκτο και καχύποπτο κοινό του, με πιο οργανωμένο τρόπο απ' ό,τι προηγουμένως, τα βασικά χαρακτηριστικά και τους στόχους του κινήματος. Επίσης, την ίδια χρονιά γνωρίστηκε καλύτερα με τον Ελύτη και οι δυο μαζί αναζήτησαν τα ίχνη του λαϊκού ζωγράφου Θεόφιλου στη Μυτιλήνη.

Στα χρόνια που ακολούθησαν μέχρι τον θάνατό του (1935-1951), ο Σικελιανός δημοσίευσε σημαντικά επίσης ποιήματα, αλλά και έμμετρα θεατρικά έργα: στα *Νέα Γράμματα*, τα ποιήματα «Στο έρμο χωράφι εκεί στη Σαλαμίνα» (1936), για το οποίο θα γίνει ειδικός λόγος στα παρακάτω, «Φθινόπωρο 1936», «Carmen Occultum», «Η κορφή του Νισύρου», «Λιλίθ», «Τα περιστέρια» (1937), «Μελέτη Θανάτου» (1938). Παράλληλα δημοσίευσε ή αναδημοσίευσε τα *Ακριτικά*, τον *Δαίδαλο στην Κρήτη*, τη *Σίβυλλα* και τον «Πρόλογο» στον *Λυρικό*

Βίο, τα «Μέγιστον Μάθημα» (1942), *Αντίδωρο* (1943), *Μήτηρ Θεού* (1944), *Ο Χριστός στη Ρώμη* (1946), *Λυρικός Βίος* (1946-1947), *Χριστός Λυόμενος (Ο Θάνατος του Διγενή)* (1950) και ολοκλήρωσε το πεζό, κριτικό και κυρίως κοσμοθεωρητικό έργο του. Ιδιαίτερα οι εμπειρίες του Πολέμου, της Κατοχής και του Εμφυλίου ήταν πολλές και συγκλονιστικές, ώστε να αναπροσδιορίσουν τμήμα της θεματικής του και, κυρίως, την πολιτική και πολιτισμική συμπεριφορά του.

Μα και για τον Εμπειρικό η περίοδος από το 1935-1951 αποτέλεσε περίοδο στερέωσης και ακμής, τόσο στον ποιητικό όσο και στον πεζόμορφο ή πεζογραφικό λόγο: έκδοση της *Ενδοχώρας*, 1945 (κείμενα των χρόνων 1934-1937), και του *Ρωμύλος και Ρώμος ή Άνθρωποι εν πλω εις μητρικήν αγκάλην*, 1947, γραφή (και τμηματική δημοσίευση) των πεζών της συλλογής *Γραπτά ή Προσωπική Μυθολογία (1936-1946)* και των παλιότερων από τα πεζόμορφα χρονολογημένα ποιήματα της οψίγονης (1980) συλλογής *Οκτάνα* (ποιήματα του 1942), γραφή αρκετών από τα ποιήματα της επίσης οψίγονης συλλογής *Αι γενεαί πάσαι ή Η σήμερον ως αύριον και ως χθες* (1984), μικρότερα τεχνοτροπικά, κριτικά και ψυχαναλυτικά άρθρα, μελετήματα και συνεντεύξεις (1936-1950· ανάμεσά τους ξεχωρίζουν τα εξυμνητικά κείμενα για τους Εγγονόπουλο και Μελαχρινό), μεταφράσεις ποιημάτων του Breton (1938) κ.ά. Από τα παραπάνω έργα του Εμπειρικού, στα *Νέα Γράμματα* δημοσιεύονται ποιήματα και πεζά από τον Μάιο του 1937 έως τον Ιούλιο του 1945. Και για τον Εμπειρικό οι ιστορικοπολιτικές εμπειρίες της δεκαετίας του 1940 υπήρξαν καθοριστικές (εν πολλοίς και τραυματικές, όπως η ομηρεία του κατά τα Δεκεμβριανά και η κατοπινή, «τροτσκιστική» και αντισταλινική στροφή του), αν και προς διαφορετικές κατευθύνσεις.

***

Η γνωριμία του Εμπειρικού με το έργο του Σικελιανού ίσως να ξεκίνησε από τα γυμνασιακά χρόνια στη Σχολή Μακρή, όπου φοιτούσε ο Εμπειρικός (1912-1917). Παρόλο που ο ίδιος ο ποιητής δεν αναφέ-

ρεται στις συνεντεύξεις ή στα γραφόμενά του στο γεγονός αυτό – δυστυχώς δεν άφησε πολλά θεωρητικά ή κριτικά κείμενα – , αν κρίνουμε από τα πρώτα δημοσιευμένα ποιήματά του, στα οποία επικρατεί η λεγόμενη ελεύθερη συνειρμική (ή και «αυτόματη») γραφή όσο και η εντελώς έλλογη, μεταφορική μετατόπιση λέξεων και εννοιών, καθώς και η ανανέωση της μεταφορικής εικονοποιίας, δεν λείπουν ψήγματα διακειμενικού διαλόγου και παρουσίας της σικελιανικής ποίησης. Οι παρατηρήσεις αυτές ενισχύονται και από ορισμένες καταγραφές στο ανέκδοτο προσωπικό ημερολόγιο του Εμπειρικού, όπου γίνονται αναφορές στον Σικελιανό και όπου εκφράζονται ο μεγάλος θαυμασμός και η ιδιαίτερη εκτίμηση του νεότερου ποιητή προς τον σπουδαίο προγενέστερό του.

Σε προσωπικό επίπεδο, οι δυο ποιητές θα πρέπει να γνωρίζονταν μεταξύ τους από αρκετά νωρίς, αν και τα απτά τεκμήρια ξεκινούν μόλις από τη δεκαετία του 1940. Από δύο αφιερώσεις βιβλίων του Σικελιανού προς τον Εμπειρικό¹ αποκαλύπτονται το ενδιαφέρον και η αγάπη του παλαιότερου ποιητή προς τον νεότερο ομότεχνό του. Η πρώτη, στο βιβλίο *Μήτηρ Θεού*, με γαλλική μετάφραση από τον Robert Levesque, Αθήνα 1944, με αριθμό αντιτύπου 214 (από τα 500 αριθμημένα αντίτυπα), ο Σικελιανός γράφει την εξής αφιέρωση με τα μεγάλα στρογγυλά και καλλιγραφικά γράμματά του: «*Του ξεχωριστού μου και βαθειά αγαπημένου φίλου Ανδρέα Εμπειρικού, Άγγελος Σικελιανός*». Η δεύτερη, στο βιβλίο *Ο Χριστός στη Ρώμη, τραγωδία*, Αθήνα 1946, με αριθμό αντιτύπου 65 (από τα 500 αριθμημένα αντίτυπα), ο Σικελιανός σημειώνει: «*Του Ανδρέα Εμπειρικού με το θαυμασμό και τη βαθειά μου αγάπη, Άγγελος Σικελιανός, Μάρτης του 1946*».

Ο Εμπειρικός πάλι, όπως θα φανεί αναλυτικότερα στα επόμενα κεφάλαια, είχε γνωρίσει πια πολύ καλά το έργο του Σικελιανού, τόσο το έμμετρο όσο και το πεζό. Σε συνομιλία που είχα με τον γιο του Λεωνίδα Α. Εμπειρικό, στις 20 Μαΐου 2009 στην Αθήνα, ο τελευταίος μου ανέφερε πως ο πατέρας του του απαγγέλλε από στήθους στίχους του Σικελιανού, όταν ο ίδιος ήταν παιδί, δηλαδή από τη δεκαετία του 1960 κ.ε. Φυσικά, και στο έργο του Εμπειρικού είναι καταφανής η μεγάλη εκτίμηση προς το έργο του Σικελιανού: ποιήματα ολόκληρα,

στίχοι άλλων ποιημάτων, εικόνες ή μεμονωμένες φράσεις φαίνονται να έχουν άμεση σχέση με την ποιητική σκέψη και διατύπωση του Σικελιανού. Προτρέχοντας, θα συμπεραίναμε πως το λογοτεχνικό έργο του Σικελιανού αρδεύει τον ποιητικό και πεζό λόγο του Εμπειρικού, ζωογονώντας και δροσίζοντας τις ρίζες του. Επίσης, οι αναλογίες σε κεντρικά θέματα ή ειδικότερα μοτίβα του έργου τους γίνονται εύκολα αντιληπτές.

Τη σχέση αυτή την έχουν επισημάνει από παλιά, αν και με τρόπο συνήθως συνοπτικό, αρκετοί μελετητές και ερευνητές του έργου του Εμπειρικού. Θα περιοριστούμε, παρακάτω, σε μια ενδεικτική επιλογή.

Έτσι, ο Α. Καραντώνης, γράφοντας για το έργο του Εμπειρικού στο έργο του *Εισαγωγή στη Νεώτερη Ποίηση* (Αθήνα 1958) σημειώνει, ανάμεσα στ' άλλα, και τα ακόλουθα, σ. 188:

ο Εμπειρικός είναι ο πρώτος και ο πιο ολοκληρωμένος σύγχρονος διονυσιακός μας, έπειτα από το Σικελιανό της εποχής τού 1900-1920, με τη διαφορά πως αντικατέστησε τον μυθολογικό αρχαϊσμό του Σικελιανού με την αμυθολογήτη και σχεδόν ρεαλιστική παρουσία του φροϋδικού πανερωτισμού: «Πόθοι αγοριών και πόθοι κοριτσιών ... ερώτων»

Παρακάτω, στην ίδια εργασία του ο Καραντώνης θα τονίσει πως κοινό χαρακτηριστικό στοιχείο της ποίησης του Σικελιανού και του Εμπειρικού είναι η «αυθορμησία» και η πληθωρική φαντασία, κάτι που συνδέεται με την «αυτόματη» γραφή που σφράγισε το υπερρεαλιστικό κίνημα στην πρώτη εμφάνισή του, σ. 191:

ο Εμπειρικός είναι ένας οργανικά αυθόρμητος ποιητής, «αναβλύζων», ένας αυτοσχεδιαστής με καρπερή φαντασία, έτοιμη ν' ανταποκριθεί σε πλήθος εικόνες στο πρώτο κάλεσμα της γραφίδας του. Γι' αυτό ίσως δέχτηκε πρώτος κι ανεπιφύλακτα τις μεθόδους του υπερρεαλι-

σμού και υιοθέτησε «άνευ ορίων, άνευ όρων», την αυτόματη γραφή. Γιατί την «αυτόματη γραφή» την είχε μέσα του, πριν την ανακαλύψει ο Μπρετόν, όπως την είχαν μέσα τους ο Ουγκώ, ο Σικελιανός, ο Παλαμάς. Του δόθηκε μονάχα μια μοναδική ευκαιρία ν' αναγάγει σε αισθητικό σύστημα την καταπληκτική αυθορμησία του και την έκτακτη αυτοσχεδιαστική του ικανότητα. Τόσο αρμονικά συνεργάζονται μέσα του το «αυτοματικό» και το «αυθόρμητο», ώστε μπορούμε να πούμε πως ό,τι συνειδητά στοχάζεται ή εμπνέεται, έχει τον χαρακτήρα των «αυτοματικών» προϊόντων του υποσυνειδήτου

Πολύ αργότερα, ο Γ. Γιατρομανωλάκης, στη σημαντική μονογραφία του για τον Εμπειρικό, *Ανδρέας Εμπειρικός, ο ποιητής του έρωτα και του νόστου* (Αθήνα 1983), θα υπογραμμίσει τα ακόλουθα για τις σχέσεις του Εμπειρικού με τον «παραδοσιακό» Σικελιανό, πράγματα που είχαν, άλλωστε, επισημανθεί – έστω και με γενικευτικά σχόλια – από τον ίδιο τον Εμπειρικό στο πιο ενδιαφέρον από τα «γραπτά» ποιητικής του, το «Αμούρ-Αμούρ», σ. 19, υποσημ. 8:

ποιες ήταν οι «παλιές τεχνοτροπίες» του Εμπειρικού δεν γνωρίζουμε δυστυχώς, αφού δεν υπάρχει, ως την ώρα, καμιά σχετική δημοσίευση. Υπάρχει ωστόσο η πληροφορία ότι θήτευσε στην παλαμική σχολή και είναι χωρίς αμφισβήτηση οι σχέσεις του με προγενέστερους ή σύγχρονους του «παραδοσιακούς» ποιητές, τον Κάλβο, τον Βάρναλη, τον Σικελιανό κ. ά.

Στο ίδιο έργο του ο Γιατρομανωλάκης τονίζει και την ανάγκη για διεξοδική έρευνα όχι μόνο στα κοινά θέματα των δυο ποιητών, αλλά και στην τάση τους να οργανώσουν «κοσμικό» (δηλαδή «κοσμοθεωρητικό») σύστημα, σ. 182, υποσημ. 21:

η σχέση Σικελιανού - Εμπειρικού αποτελεί αντικείμενο

διεξοδικότερης έρευνας, η οποία πρέπει να λάβει υπόψη της όχι μόνο την κοινότητα πολλών θεμάτων αλλά και την τάση των δύο ποιητών να οργανώσουν ένα κοσμικό σύστημα

Αλλά και μη ειδικοί στον Σικελιανό ή στον Εμπειρικό μελετητές έχουν την ίδια βάσιμη εντύπωση· π.χ. ο Δ. Τζιόβας, εξετάζοντας – ύστερα από τον Δ. Ν. Μαρωνίτη – μια ειδική εκφραστική πτυχή του έργου του Εμπειρικού που σχετίζεται με τη ρητορική του,² αναφέρει ανάμεσα στ’ άλλα και πράγματα που προεκτείνουν την παραπάνω άποψη του Γιατρομανωλάκη, αν και φαίνεται να την περιορίζουν (σ. 101, υποσημ. 11):

βέβαια και ο Σικελιανός θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ενδιάμεσος [ανάμεσα στον Κάλβο και τον Εμπειρικό], αν και η σχέση των δύο ποιητών έγκειται περισσότερο στην οραματική κοσμολογία τους

Παράλληλα, ο Γ. Κεχαγιόγλου³ επισημαίνει τη σχέση του Εμπειρικού με τον Σικελιανό, αναφορικά με την παράδοση των ποιητών-οραματιστών και προφητών, σ. 231:

[...] για ένα συγγραφέα που αφενός συνεχίζει, κατά ευθεία γραμμή, όχι τη γλωσσική, μα την «ιδεολογική» και «ρητορική» παράδοση του Παλαμά και του Σικελιανού, δηλαδή ποιητών-οραματιστών / προφητών της λογοτεχνίας μας, και αφετέρου επενδύει με βιβλική-θρησκευτική ορολογία τη λογοτεχνική υλοποίηση των ψυχαναλυτικών του πίστεων και πρακτικών

Χρήσιμες είναι και οι πάντοτε διεισδυτικές και «εκ των ένδον» παρατηρήσεις του Ν. Βαλαωρίτη⁴ που υπογραμμίζει:

συγκρινόμενη με την ποιητική, πολύ πλούσια και ρητορική γλώσ-

σα του Σικελιανού, ο Εμπειρικός χαράσσει ένα πολύ ηπιότερο ποιητικό προφίλ[...]. Ειδικά η ύστερη πεζή ποίηση του Εμπειρικού, συγκεντρωμένη σ' έναν τόμο υπό τον τίτλο Οκτάνα είναι καθαρά μεσσιανική σε τόνο και στυλ, φέρνοντας τους δύο ποιητές ακόμη εγγύτερα

Ο Γ. Κεχαγιόγλου, σε μεταγενέστερο κείμενό του με τίτλο «Ολοκληρωτισμοί, υπαρκτός, τεχνοκρατικός “σοσιαλισμός” και οι ποιητικές απαντήσεις του “φιλήδονου σοσιαλιστή” Ανδρέα Εμπειρικού» (περ. *Ομπρέλα* 55, Δεκ. 2001-Φεβρ. 2002, σσ. 14-22), αποκαλεί τον Σικελιανό «*ήδη πριν από το 1951*», λογοτεχνικό και πνευματικό πατέρα του Εμπειρικού.

Η σύντομη μελετήτρια του Σικελιανού Ρ. Φράγκου-Κικίλια ανιχνεύει⁵ την κοινή θεματολογία των δύο ποιητών, συνοψίζοντας, ανάμεσα στ' άλλα, και τα ακόλουθα, σ. 80:

ο Σικελιανός και ο Εμπειρικός υπήρξαν και οι δύο «υψιτενείς μεμουσιωμένοι» ουχί «εκ του κόσμου τούτου» με κατασταλαγμένες για την ποιητική πράξη και εκπεφρασμένες απόψεις. Οι απόψεις όμως για την ποίηση του ενός και του άλλου, ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόστηκαν, και το οριακό σημείο της συνάντησής τους είναι ένα θέμα ιδιαίτερα προκλητικό και αξίζει διεξοδικά να μελετηθεί

Ο Γ. Δάλλας⁶ είναι σαν να συμπεραίνει πως ο Εμπειρικός αποτελεί ένα είδος συνέχειας του Σικελιανού, σ. 316:

[...] έτσι αποφαινεται μετά Σικελιανόν ένας οραματιστής και εξίσου μυημένος και ηδονικός αυτός πολίτης «εις των ιδεών την πόλι» των καιρών μας. Αυτός είναι ο Ανδρέας Εμπειρικός

Ο επίμονος μελετητής των «βαθιών δομών» Ερ. Καψωμένος⁷ διαπιστώνει την κοινή ποιητική κοσμολογία Σικελιανού-Εμπειρικού:

το θεμέλιο της ποιητικής κοσμολογίας του Εμπειρικού είναι η

αναγνώριση του έρωτα ως καθολικής Κοσμικής ουσίας. Εδώ υπάρχει μια συνειδητή αναλογία με το Σικελιανό, που ο Εμπειρικός τον αποκαλεί «ο μέγας ταγός ο Δελφικός, ο Αρχάγγελος Σικελιανός»

Ο Γ. Κεχαγιόγλου⁸ επανέρχεται, υπογραμμίζοντας τις «μεγαλοοραματικές» και «διονυσιακές» σχέσεις Εμπειρικού και Σικελιανού:

[...] και αφετέρου στον μεσοπολεμικό μοντερνιστή Ανδρέα – ποιητή της ώριμης και νικηφόρας μέθης και αποθέωσης της προαιώνιας κυκλαδικής, μεσογειακής και ανατολικής Μεγάλης Μητέρας-Θεάς, Αστάρτης, Κυβέλης ή Αφροδίτης, που το αποτροπαϊκό και σωτήριο βλέμμα της ξεματιάζει την τέχνη του, μια τέχνη σικελιανικής, συχνά, κυκλοθυμικής και ουτοπιστικής αισιοδοξίας ή λατρευτικού διονυσιασμού

Πιο πρόσφατα, τέλος, ο Μ.Κ. Άνθης,⁹ ακολουθώντας τον Ν. Βαλαωρίτη, προσδιορίζει συγκεκριμένα το σε ποια ποιητική συλλογή του Εμπειρικού απαντά, κατά τη γνώμη του, η πιο ισχυρή (θα λέγαμε, καλύτερα, η πιο προφανής) παρουσία του Σικελιανού, σ. 33:

η ποιητική παρουσία του Σικελιανού στη συλλογή του Εμπειρικού «Οκτάνα» είναι ισχυρή, γεγονός που δείχνει το μέγεθος της εκτίμησης που ένωθε ο υπερρεαλιστής ποιητής για τον σχετικά προγενέστερο ομότεχνό του

Ωστόσο, παρόλες τις αξιόλογες επισημάνσεις από διάφορους μελετητές του έργου του Εμπειρικού (ή και του Σικελιανού), δεν υπάρχει μονογραφία η οποία να επικεντρώνεται στις σχέσεις των δυο ποιητών, όπως αυτές εκδηλώνονται μέσα από το έργο τους.

Η διεξοδικότερη μελέτη των σχέσεων αυτών, που έχουν επισημανθεί αλλά δεν έχουν ερευνηθεί συστηματικά, θα φανερώσει την εκτίμηση του πρώτου «διδάξαντος» το υπερρεαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα, του Εμπειρικού, απέναντι σ' έναν από τους μεγαλύτερους ποιητές της προηγούμενης νεοελληνικής «παράδοσης» (του πρώτου

μισού του 20ού αι.), του Σικελιανού, ενώ θα καταδείξει και τα αποτελέσματα της εκτίμησης αυτής πάνω στην ώριμη και όψιμη κυρίως ποιητική δημιουργία του δεύτερου. Θα δείξει ακόμη πως, όσο και αν το νεότερο λογοτεχνικό κίνημα διακήρυξε πως ο άνθρωπος πρέπει να απελευθερωθεί ολοκληρωτικά από κάθε μορφή καταπίεσης, δεσμού και συμβατικότητας, και επομένως να διακόψει τους δεσμούς με τη λογοτεχνική παράδοση και με όλους τους κανόνες και τις συμβάσεις της ποίησης και της πεζογραφίας προηγούμενων εποχών, στην Ελλάδα (όπως άλλωστε και αλλού) δεν μπορούσε να παραμείνει ανέγγιχτο από την (ελληνική) λογοτεχνία που προηγήθηκε. Ιδιαίτερα, δεν θα μπορούσε να μην στηριχτεί και πάνω στη λογοτεχνική εκείνη παραγωγή που βρισκόταν πολύ κοντά στην ανατρεπτική και, ιδίως, τη μεγαλεπήβολα «ευαγγελιστική» προσπάθεια των ίδιων των νεαρότερων υπερρεαλιστών.

Ο Σικελιανός, με την ανανεωτική του ποιητική, την τόλμη και τη δυναμική του παρουσία στη μορφοποίηση και στην εντύπωση νέων και οικουμενικών ιδεών, απόψεων, αντιλήψεων και «μύθων», και μάλιστα σε πρωτότυπο ύφος, αλλά και με αταλάντευτο ήθος και φιλία πάντοτε διάθεση προς όλους σχεδόν τους ομοτέχνους του, ήταν ένας από εκείνους που φαίνεται ότι μπορούσε να σταθεί δίπλα στους «επαναστατημένους» νεαρότερους λογοτέχνες ως συμπαραστάτης και ως βοηθός. Ήταν επιπλέον ο ποιητής που μπορούσε να συμβάλει με το έργο του σ' ένα κίνημα που αποσκοπούσε στην απελευθέρωση του ανθρώπου από την υπάρχουσα αντίληψη της ποιητικής πραγματικότητας και των ποιητικών στόχων, που βοηθούσε να αποδεσμευτούν δυνάμεις που κρύβονται στον άνθρωπο, για να δημιουργηθεί μια νέα, εντονότερη και πληρέστερη πραγματικότητα (sur-réalisme = επι-ρεαλισμός και όχι, όπως μεταφράστηκε άστοχα, υπερ-ρεαλισμός), όχι μόνο στον τομέα της τέχνης, αλλά και στην ίδια την κοινωνία και τη φιλοσοφία. Ο Σικελιανός εξακολουθούσε να τροφοδοτεί ακόμα, κατά τη δεκαετία του 1930 κ.ε., με σημαντικά έργα του την ελληνική πνευματική ζωή, ιδιαίτερα στον τομέα της ποίησης και του θεάτρου. Για τους λόγους αυτούς ήταν φυσικό να συγκινήσει τους πρώτους συγκροτημένους Έλληνες υπερρεαλιστές, τον Εμπειρί-

κο, τον Εγγονόπουλο, ακόμη και τον Ελύτη και άλλους (όπως άλλωστε και ποιητές της μετασυμβολιστικής και λοιπής νεοτερικής παράδοσης, όπως τον Σεφέρη), αφού, ενώ με το ένα του πόδι πατούσε γερά στην «παράδοση» (δημοτική, σολωμική, δημοτικιστική και άλλη), με το άλλο εισερχόταν με αυτοπεποίθηση σε καινούργιους ρυθμούς της λογοτεχνίας, ρυθμούς που ο ίδιος είχε φτιάξει πριν από χρόνια και ήταν καλά προετοιμασμένος να τους συνεχίσει.

Αντίθετα, στη δεκαετία του 1930, όταν δηλαδή το κίνημα του υπερρεαλισμού έφτανε στην Ελλάδα και κορυφωνόταν, ο άλλος μεγάλος ποιητής της «παράδοσης», ο Παλαμάς, βρισκόταν ήδη στο γέρμα της ποιητικής και βιολογικής του παρουσίας και δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στις δικές τους προσδοκίες, ενώ οι επίσης σημαντικοί, συνομήλικοι του Σικελιανού, Καζαντζάκης και Βάρναλης είχαν δείξει ριζικές ιδεολογικές μεταπτώσεις ή είχαν μετακινηθεί σε ιδεολογικοκομματικούς χώρους που δεν εξέφραζαν πια κάτι το διαχρονικά πανανθρώπινο, και, για πολλούς, ούτε καν κάτι το ιδιαίτερα ελκυστικό.

Αυτοί ήταν οι κύριοι, ίσως, λόγοι για τους οποίους, κατά την άποψή μου, οι Έλληνες υπερρεαλιστές ήθελαν και θεωρούσαν τον Σικελιανό «δικό» τους.

Πιο συγκεκριμένα, σε αυτό το βιβλίο, προσπαθώ να καταδείξω κυρίως τις λογοτεχνικές επαφές και τις σχέσεις του Εμπειρικού με τον Σικελιανό. Αυτή η δοκιμή μου αποσκοπεί να εξετάσει τα εξής ερωτήματα: πώς ένας νεοτεριστής λογοτέχνης άντλησε διάφορα στοιχεία από έναν προγενέστερό του, που ανήκε πια στην καθιερωμένη ποιητική «παράδοση» του τόπου· με ποιο τρόπο ενσωμάτωσε τα στοιχεία αυτά στη δική του λογοτεχνική παραγωγή· πώς τα σικελιανικά αυτά μοσχεύματα έδωσαν κλαδιά, φύλλα και καρπούς στην πνευματική δημιουργία του Εμπειρικού· πώς ψήγματα του σικελιανικού λόγου βοήθησαν στη δημιουργία εκλεκτών εμπειρικών δημιουργιών· πώς ποιητικές εικόνες της σικελιανικής ποιήσης είδαν τη μορφή τους στον ποιητικό καθρέφτη του Εμπειρικού. Ακόμη, ποια από τα στοιχεία που απαντούν στο έργο και των δυο δημιουργών δείχνουν τις συγκλίσεις τους, ποια τους απομακρύνουν και γιατί και ποια έχουν ίσως κοινή πηγή προέλευσης.

Οι απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα πιστεύω πως θα βοηθήσουν αρκετά την έρευνα για την προέλευση/πηγή κάποιων θεμάτων ή στοιχείων του έργου του Εμπειρικού. Ίσως, ακόμη, συνεισφέρουν και στην επίλυση κάποιων προβλημάτων ερμηνείας, αλλά και της γενικότερης ποιητικής πρακτικής του Εμπειρικού. Από μια γενικότερη θεώρηση, η εμβάθυνση στις ποιητικές σχέσεις του Εμπειρικού με τον Σικελιανό θα βοηθήσει και στην καλύτερη κατανόηση τόσο του έργου των πρώτων και πιο σημαντικών υπερρεαλιστών στον ελληνικό χώρο, όσο και των πλούσιων «τυχών» του Σικελιανού στη νεότερη μας λογοτεχνία.

Ο συγγραφέας της μελέτης αυτής έχει ήδη προβεί σε μια πρώτη διερεύνηση των λυρικών σχέσεων του Σικελιανού με έναν άλλο σημαντικό ποιητή της «γενιάς του '30», που φαίνεται να ανήκε, στα πρώτα στάδια της δημιουργίας του, και στην ομάδα των υπερρεαλιστών, δηλαδή με τον Οδυσσέα Ελύτη. Σε εκείνη τη διερεύνηση είχε γίνει προσπάθεια να καταδειχτεί η δημιουργική σχέση ανάμεσα στους δυο αυτούς ποιητές. Με τη νέα αυτή εργασία προσπαθεί να δείξει, χωρίς βέβαια να εξαντλεί το θέμα, πώς η σικελιανική λογοτεχνική παράδοση συνεχίζεται σχεδόν αδιάσπαστη μέσα στη λογοτεχνική δημιουργία νεότερων ποιητών, και μάλιστα αυτών που ευαγγελίστηκαν τη διάρρηξη των δεσμών με την προηγούμενη λογοτεχνική παραγωγή.

***

Το κυρίως τμήμα του βιβλίου αυτού χωρίζεται, για λόγους συστηματικούς, σε δώδεκα (άνισα) κεφάλαια. Στο πρώτο εξετάζεται η σχέση του Σικελιανού με το υπερρεαλιστικό κίνημα και δίνονται οι λόγοι που εξηγούν, κατά την άποψή μου, το ότι τα μέλη και οπαδοί της νέας ιδεολογίας θεωρούσαν τον Σικελιανό «δικό» τους· οι λόγοι αυτοί προβάλλονται με βάση κείμενα του Εμπειρικού και του Ελύτη, ενώ ανακοινώνονται επίσης, για πρώτη φορά, αποσπάσματα από το ανέκδοτο προσωπικό ημερολόγιο του Εμπειρικού, όπου αναφέρεται στον Σικελιανό. Στα επόμενα κεφάλαια του βιβλίου επισημαίνονται οι στε-

νότερες, λυρικές κυρίως, σχέσεις των δυο ποιητών και προβάλλονται ομοιότητες ή διαφορές στη θεματική, την έκφραση και την ποιητική τους. Έτσι, το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στο πώς ο Σικελιανός εννοεί τον «σπερματικό λόγο» και πώς από τη δική του σκοπιά ερμηνεύει τη «σπερματική ποίηση» ο Εμπειρικός· γίνεται προσπάθεια να φωτιστεί η σχέση των δυο ποιητών αναφορικά με τις απόψεις τους για το ίδιο το έργο τους· στο κεφάλαιο αυτό δημοσιεύεται, για πρώτη φορά, απόσπασμα από το προσωπικό ημερολόγιο του Εμπειρικού, στο οποίο γίνεται αναφορά στον Σικελιανό με πολύ κολακευτικά σχόλια. Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται παράλληλη ανάγνωση του ποιήματος του Σικελιανού «Παν» και των πεζών ποιημάτων του Εμπειρικού «Αίγαγρος» και «Παν - Ιησούς Χριστός», για να αναδειχθεί η κοινή θεματογραφία και η σχέση που συνδέει αλλά και χωρίζει τα δύο αυτά ποιήματα. Στο τέταρτο κεφάλαιο συζητείται το «ποιητολογικό» πεζό ποίημα του Εμπειρικού «Μπεάτοι ή Της μη συμμορφώσεως οι άγιοι», όπου ο ποιητής τονίζει, για μια ακόμη φορά, την εκτίμησή του για τον Σικελιανό, το έργο του και την προσωπικότητά του. Το πέμπτο κεφάλαιο πραγματεύεται τη σχέση των δύο ποιητών ως προς την επικέντρωση σε δύο πολυσήμαντους θεούς της αρχαιότητας, τον Διόνυσο και τον Απόλλωνα, αλλά και στο ημιθεϊκό πρόσωπο του Ηρακλή. Στο έκτο κεφάλαιο ανιχνεύονται οι σχέσεις ανάμεσα στην Πασιφάη του Σικελιανού και στη Ζεμφύρα του Εμπειρικού. Στο έβδομο κεφάλαιο επισημαίνεται ένα ενδιαφέρον κοινό θέμα στην ποίηση του Σικελιανού και του Εμπειρικού, το θέμα της αρπαγής της κόρης. Στο όγδοο κεφάλαιο συζητείται η αντιστοιχία ανάμεσα στους Βαλκανικούς και στους Ρωσικούς πολέμους, όπως αυτοί αντιμετωπίζονται, ως κομβικό θέμα, στο έργο των δυο ποιητών· παράλληλα, μερικές εικόνες-μοτίβα έξαρσης, αντλημένα από τη φύση. Στο ένατο κεφάλαιο σχολιάζεται η σχέση των δυο ποιητών με τα πρόσωπα/θέματα του Άδωνη και του Χριστού. Στο δέκατο κεφάλαιο σχολιάζονται κοινά θέματα και κάποιες συμπτώσεις ως προς την ποιητική παρουσία των αστερισμών και του έρωτα. Στο ενδέκατο κεφάλαιο γίνεται παράλληλη ανάγνωση του σημαντικού ποιήματος «μυητικής διαδρομής» και κοσμοθεωρίας του Σικελιανού «"Ιερά Οδός"» με το πεζό ποίημα «Ο

βασιλιάς ο Κογκ» του Εμπειρικού (η «"Ιερά Οδός"» θα μπορούσε να συνεξεταστεί και με το πεζό ποίημα «Εις την οδόν των Φιλελλήνων» κ.ά.). Τέλος, στο δωδέκατο κεφάλαιο εξετάζεται η σχέση ανάμεσα στο σχετικά πρώιμο ποίημα «Θαλερό» του Σικελιανού και στο μάλλον όψιμο ποίημα «Άνδρος-Υδρούσα» του Εμπειρικού. Στο τελευταίο τμήμα του βιβλίου αναδιατυπώνονται και τα γενικά συμπεράσματά του.

Ελπίζω πως με την εργασία μου αυτή προσκομίζονται νέα στοιχεία, που φανερώνουν κάποιες από τις αναζητήσεις και των δύο αυτών πολύ σημαντικών ποιητών του αιώνα που πέρασε και πως συμπληρώνεται η εικόνα της ποιητικής έκφρασης των δύο αυτών λογοτεχνών σε θέματα «κοινού ενδιαφέροντος».

«ΜΕΘΕΞΙΣ Ή Ο ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ ΕΙΝΑΙ ΔΙΚΟΣ ΜΑΣ»

Το ομώνυμο ποίημα του Εμπειρικού είναι του 1942. Η λέξη «μέθεξις» δεν είναι άσχετη με τον Σικελιανό και με την εκτίμηση που έτρεφε ο Εμπειρικός προς εκείνον. Σε μια καταγραφή της Τετάρτης, 21 Απριλίου 1943 στο ανέκδοτο προσωπικό ημερολόγιο του Εμπειρικού,¹⁰ και κάτω από τον τίτλο «Ανεξέλεγκτες σκέψεις», αναφέρονται τα ακόλουθα:

[...] θυμάμαι πως την εποχή που σπούδαζα, νέος, Φιλοσοφία στο Λονδίνο υπήρχε μέσα μου μια έντονη διαμάχη μεταξύ των υλιστικών θεωριών που με γοήτευαν και με συνεκλόνηζαν και των ιδεαλιστικών δοξασιών που αγαπούσα και δεν κατώρθωνα να μην τις θεωρώ ως πληρέστερες και πλησιέστερα κείμενες σε ότι τότε έβλεπα σαν κάτι τι απόλυτο – δηλαδή την αλήθεια. Η διαμάχη αυτή εχαλαρώθη αργότερα όταν η συμμετοχή μου ή όπως λέγει ο καταπληκτικός αυτός άνθρωπος που ονομάζεται Σικελιανός, η μέθεξή μου στη ζωή έγινε πιο δραστική [...]

Είναι φανερό από το παραπάνω απόσπασμα πως τη λέξη «μέθεξις» ο Εμπειρικός τη συναρτά με τον ίδιο τον Σικελιανό και όχι με τη φιλοσοφία, ιδιαίτερα την πλατωνική, παρόλο που η αναφορά του σε αυτό το παράθεμα από το προσωπικό του ημερολόγιο ξεκινά

από τη φιλοσοφία («*Θυμάμαι πως την εποχή που σπούδαζα, νέος, Φιλοσοφία...*»)¹¹.

Πιθανόν ο Εμπειρικός να είχε υπόψη του το σημαντικό πεζό κείμενο του Σικελιανού «Πρόλογος στο Λυρικό Βίο», που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Νέα Εστία* μερικούς μόλις μήνες πριν από την παραπάνω αναφορά του Εμπειρικού στον Σικελιανό.¹² Πιθανότατα, επίσης, ο Εμπειρικός να αναφέρεται και στις δυο χρήσεις της λέξης από τον Σικελιανό στο παραπάνω πεζό κείμενό του. Η πρώτη είναι η ακόλουθη (σ. 50):

έτσι, όλα μου τα επόμενα σεξουαλικά ποιήματα: ο «Ύμνος στον Εωσφόρο το Άστρο», το «Φθινόπωρο 1936», τα «Γράμματα», «Τα Περιστερία», «Η Κορφή του Νίσυρου», κι όσα άλλα πριν από τη «Λιλίθ», από «Το κύπελλο του Αγαθοδαίμονα» και τελικά από τη «Μελέτη Θανάτου» [...] υπογραμμίζουνε τους διάφορους σταθμούς της όλης μου σεξουαλικής πορείας, πότε διθυραμβικούς και πότε τραγικά εναγώνιους, προς την υπέρτατη ανάγκη μέσα μου μιας κοσμικής κι ακέραιης μέθεξης ολόκληρού μου του Είναι με την πλέρια ερωτική πνοή του «Θεού των ζώντων»

ενώ η δεύτερη (όπου ο Σικελιανός αναφέρεται στο ποίημά του «Μελέτη Θανάτου») είναι η εξής, σ. 57:

έτσι για μένα τώρα – μες σ' αυτό το χώρο που δεν είναι ο χώρος, μες σ' αυτό τον κόσμο που δεν είναι ο κόσμος – αρχικά να πραγματοποιείται η «μέθεξη» με την πιο άμεση δημιουργική πνοή (που προείπα), η ανάγκη, μες από τη φλόγα του έρωτα, να ενωθώ με τον ζώντα Θεόν, πουού απ' ανάσταση προς άλλην Ανάστασιν ορμάει

Υποθέτουμε πως ο Εμπειρικός ήταν φυσικό και αναμενόμενο να γοητευτεί από τα συγκεκριμένα γραφόμενα του Σικελιανού. Πρώτα

πρώτα επειδή ο Σικελιανός περιγράφει με αρκετή ειλικρίνεια και μεγάλη ευκρίνεια τις ιδέες του για τον ερωτισμό, τη «σεξουαλικότητα» του, όπως αυτή περιγραφόταν ή εκφραζόταν έμμεσα σε μερικά από τα τότε πρόσφατα και σημαντικά ποιήματά του, της δεκαετίας του 1930, που αντλούν από σχέσεις του με νεαρότερες γυναίκες, ανάμεσα στις οποίες ξεχώρισε η Άννα Καραμάνου (-Σικελιανού), και τα οποία ο ίδιος χαρακτηρίζει «σεξουαλικά». Ύστερα, και τα ίδια τα ποιήματα θα ενθουσίασαν τον Εμπειρικό, λόγω ακριβώς του ερωτικού περιεχομένου τους. Παρακάτω, σε άλλο σημείο αυτής της εργασίας, θα δούμε και με ποια από τα ποιήματα αυτά του Σικελιανού ο Εμπειρικός είχε κάποια «συνομιλία». Αυτά τα ποιήματα του Σικελιανού, όπως και άλλα προγενέστερα, ερωτικού περιεχομένου, εντάσσονται αρμονικά στις αντιλήψεις του Εμπειρικού για τον έρωτα. Ίσως αυτός να είναι και ένας από τους λόγους για τους οποίους ο Εμπειρικός τιτολόφορησε το ποίημά του «Μέθεξις ή Ο Αγγελος Σικελιανός είναι δικός μας».

Σε ένα μεταγενέστερο πεζό κείμενό του, γραμμένο το 1945, τρία χρόνια μετά το προηγούμενο, ο Σικελιανός επανήλθε στη χρήση της λέξης «μέθεξη», δίνοντάς της την ίδια σημασία. Πρόκειται για την απάντηση που έδωσε στο περιοδικό *Νέα Εστία* στο ερώτημα-έρευνα: «Η τέχνη μπορεί και πρέπει να είναι αυτόνομη, εντελώς ανεξάρτητη από τα στοιχεία που υπηρετούν τη μια ή την άλλη σκοπιμότητα ή οφείλει να κάνει εξαίρεση τουλάχιστον για τα κοινωνικά προβλήματα του καιρού της και να προσφέρει υπηρεσίες καθορισμένες από τους θεωρητικούς τού ενός ή του άλλου κοινωνικού συστήματος;». Το σχετικό απόσπασμα, που μας ενδιαφέρει εδώ, είναι το ακόλουθο, *Πεζός Λόγος*, τ. Ε΄, σ. 277:

αλλά από πότε ένας άνθρωπος τυχαίνει να 'ναι αληθινός ποιητής, ή γενικότατα άνθρωπος που διακονεί αληθινά την Τέχνη; Εκεί όπου, χάρη σε μια υπέρτατα αφυπνισμένη αισθαντικότητα, από μοίρα κι από κληρονομικότητα, προσωπικό και ομαδικό ή συμπαντικό άκομμα υποσυνείδητο, απαντώνται στην τρανότερη έντασή

τους, ασφαλώς σε κείνο το σημείο γεννιέται ένας αληθινός δημιουργός. Πληρέστερη μέθεξη μ' ολόκληρη τη φύση, πληρέστερη μέθεξη μ' ολόκληρη τη ζωή, μ' ολόκληρη την Ιστορία, με το αγνό καθολικό της Πνεύμα, νά τί προσδιορίζει την αυθεντική προσωπικότητα ενός πραγματικού Τεχνίτη

Είναι αξιοσημείωτο ότι με την ίδια σημασία χρησιμοποιεί τη λέξη αυτήν ο Εμπειρικός στο πεζό ποίημά του «Όχι Μπραζίλια μα Οκτάνα» (γραμμένο κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1960) της συλλογής *Οκτάνα*, σ. 77:

εις μίαν ένωσιν θεοτικήν, εις μίαν μέθεξιν υπερτάτην, που ίσως αυτή να αποτελή την θείαν Χάριν, το θαύμα τού εντός και εκτός εαυτού, κάθε φοράν που εν εκστάσει συντελείται

Με την ίδια, επίσης, σημασία, αλλά και μέσα σε μια παρόμοια ρητορική και μακροπερίοδη γλώσσα, είχε χρησιμοποιήσει τη λέξη και στον *Μεγάλο Ανατολικό*, Μέρος Α', Τόμος Β', σ. 196:

ο αληθώς ευτυχισμένος άνθρωπος δεν χρειάζεται ούτε το παρελθόν, ούτε το μέλλον, αλλοιώς παρά μονάχα ως υπόσχεσιν και εγγύησιν της διαιωνίσεως της Ηδονής, και εκείθεν, της διαιωνίσεως της Ζωής και του ωραίου Σύμπαντος που μας εδόθη προς Έρωτα, προς Μέθεξιν και προς τελείαν ταύτισιν με το άπειρον Σώμα και το άπειρον Πνεύμα, και προς διηνεκή μετασχηματισμόν του Χτες, του Σήμεραν και του Αύριον, εις έν αδιαίρετον και άτερμον Σύνολον ευδαιμονίας και αθανασίας

Είναι βέβαιο πως, αν διαθέταμε δημοσιευμένο έναν πλήρη Πίνακα Λέξεων των έργων του Εμπειρικού, θα βλέπαμε πολλαπλάσιες τέ-

τοιες αναφορές του όρου «μέθεξη».

Η εκτίμηση των υπερρεαλιστών προς τον Σικελιανό και, ακόμη περισσότερο, το γεγονός ότι η ομάδα αυτή των πρωτοποριακών ποιητών τον θεωρούσε «δικό τους», φαίνεται και από τα κείμενα του συνοδοιπόρου, αρχικά, του Εμπειρικού, Οδυσσέα Ελύτη. Εδώ, θα μπορούσε να αναφερθεί το αξονικό θεωρητικό και ιστορικογραμματολογικό κείμενο του Ελύτη «Τέχνη, Τύχη, Τόλμη», θησαυρισμένο αργότερα στα *Ανοιχτά Χαρτιά*, στο οποίο ο ποιητής, αναφερόμενος στον Σικελιανό, εκτιμά ότι ανήκει στη δική τους ομάδα, (σ. 109):

*[...] χωρίς βέβαια να παραλείψουμε την περίπτωση του
Άγγελου Σικελιανού που, χάρη σε μια ιδιοσυγκρασία
ισχυρότατη, ετοιμάζε πλούσιες εκπλήξεις και προεκτά-
σεις, άξιες να τον φέρουν ως τις δικές μας τις γραμμές
[...]*

Αυτό που τονίζεται στο κείμενο του Ελύτη, ενός ποιητή που προώθησε σε μεγάλο βαθμό το κίνημα του νεοτερικού μοντερνισμού, ακόμη και του υπερρεαλισμού ως έναν βαθμό, στην Ελλάδα, και το ακολούθησε στην ποίησή του τουλάχιστον ως τα μέσα της δεκαετίας του 1950, είναι πως ο Σικελιανός όχι μόνο δεν βρίσκεται μακριά από τις προσπάθειες για εκσυγχρονισμό της νεοελληνικής ποίησης, αλλά, αντίθετα, βρίσκεται στην ίδια «πολεμική» ομάδα μαζί τους (ο όρος «γραμμές», που παραπέμπει σ' ένα συντεταγμένο και πειθαρχημένο σύνολο, σχεδόν στρατιωτικό, είναι ενδεικτικός). Το πνεύμα της ανένωσης ή της αλλαγής ξεκινούσε από, ή συμβάδιζε με, την ποίηση-αίτημα των καιρών, όπως εκφραζόταν στα ποιήματα του Εμπειρικού, του Ελύτη, του Εγγονόπουλου κ.ά., και από ένα σημείο και ύστερα ξεκινούσε από, ή συμβάδιζε με, το έργο του Σικελιανού.

Αυτά φαίνεται πως γίνονταν αποδεκτά από τον Εμπειρικό και από τους άλλους υποστηρικτές της αλλαγής. Ακόμη και οι λέξεις που χρησιμοποιούν οι δυο ομοϊδεάτες ποιητές, για να υποδεχτούν τον Σικελιανό, δεν διαφέρουν μεταξύ τους: «[...] να τον φέρουν ως τις δικές μας γραμμές» γράφει ο Ελύτης, «[...] Ο Σικελιανός είναι δικός μας»

τιτλοφορεί το παραπάνω ποίημά του ο Εμπειρικός.

Είναι χαρακτηριστικό, επίσης, το ότι *Τα Νέα Γράμματα* φιλοξενούσαν, στον τόμο του 1937, ποιήματα του Σικελιανού και, σύμφωνα πάντα με τον Ελύτη, η συνεργασία αυτή του Σικελιανού συμβάδιζε με εκείνη του Εμπειρικού (*Ανοιχτά Χαρτιά*, σ. 305). Το ομοιογενές των ποιημάτων του Σικελιανού και των ποιημάτων του Εμπειρικού και άλλων ανακαινιστών της νεοελληνικής ποίησης φαίνεται να σχετίζεται όχι μόνο με το περιεχόμενο των ποιημάτων που δημοσιεύτηκαν στα *Νέα Γράμματα*, αλλά και με τη μορφή τους, ίσως και με την πρωτοποριακή σημασία τους. Εννοείται, βέβαια, όπως διαπιστώσαμε και παραπάνω, πως συμπαθούσαν και χρησιμοποιούσαν δημιουργικά τον Σικελιανό και άλλοι ποιητές της «γενιάς του '30» και του στενότερου πυρήνα του περιοδικού, με επιφανέστερο παράδειγμα τον Σεφέρη.

Οστόσο, θα πρέπει να διευκρινηστεί από την αρχή πως ο Σικελιανός δεν έτρεφε ιδιαίτερη συμπάθεια προς το υπερρεαλιστικό κίνημα, τουλάχιστον στα δυτικοευρωπαϊκά πρώτα φανερώματά του. Σε ένα πεζό κείμενό του, που γράφτηκε το 1927 για τις Δελφικές Γιορτές,¹³ αναφερόμενος στην ανεπάρκεια ορισμένων φιλοσοφικοπολιτικών, πνευματικών και καλλιτεχνικών ρευμάτων της εποχής του, τα οποία παρακολουθούσε και μελετούσε με πολλή προσοχή, σε αντίθεση με την προβαλλόμενη ανωτερότητα της Δελφικής Ιδέας, δεν παραλείπει να κάνει λόγο και για τον υπερρεαλισμό. Η αρνητική αυτή αναφορά κάθε άλλο παρά αποδοχή του νέου κινήματος δείχνει, V, σσ. 95-96:

αλλά ούτε βέβαια ο στενός δογματικός Θεοκρατισμός, που στις μέρες μας γυρεύει να επιζήσει, ούτε ο μεροληπτικός πολιτικός ή επιστημονικός εμπειρισμός, ούτε το αμφίβολο κριτήριο της υποκειμενικής ενάργειας του Ανθρώπου, ούτε ο ημιάγριος και ως προς την ουσία του ρομαντικός των ημερών μας υπερρεαλισμός, ούτε η θεωρία του ιστορικού υλισμού [...]

Οι δυο παραπάνω χαρακτηρισμοί του Σικελιανού, τονίζουν εύστο-

χα αφενός τη φύση υπερρεαλιστικών εκδηλώσεων της πρώτης και μαχητικότερης περιόδου του (ως διαδόχου του ντανταϊσμού κτλ.), αφετέρου τη «ρομαντική» διακήρυξη του επαναστατικού κινήματος ότι μπορεί, με την εφαρμογή της διδασκαλίας του, να αλλάξει τον κόσμο, αλλά και τη θετική επανεκτίμηση από μέρους του αρκετών στοιχείων της ρομαντικής ποιητικής του 19ου αι.

Ἐμμεση αναφορά στον υπερρεαλισμό απαντά σε άλλο, μεταγενέστερο πεζό κείμενο του Σικελιανού, στην ομιλία του του 1949 με τίτλο «Γεώργιος Βιζυηνός».¹⁴ Αυτή τη φορά, όμως, το πρόσημο φαίνεται να έχει γίνει θετικό. Μιλώντας για την πρωτοτυπία του Βιζυηνού σε σχέση με άλλες εκδοχές του ρεαλισμού στα τέλη του 19ου αι., συμπεραίνει τα ακόλουθα, σ. 247:

φύση καθαρά δημιουργική και καλλιτεχνική, ο Βιζυηνός παλεύει με τη γύρω του πνευματική πραγματικότητα, και πρωτοπόρος επαναστατεί εναντίον της εν ονόματι ενός υπο-ρεαλισμού και ενός υπερ-ρεαλισμού, που δεν επαναπαύεται σε αφηρημένα σχήματα και νοήματα και προχωρεί σε επίπεδα μιας τέτοιας ψυχογραφικής ζωντάνιας και λεπτότητας, που αμφιβάλλω αν η παγκόσμια λογοτεχνία την ίδια εποχή έχει να επιδείξει επιδόσεις τέτοιες [...]

Οι παύλες είναι εδώ ενδεικτικές. Αν και δεν φαίνεται να γίνεται συσχετισμός με τον υπερρεαλισμό (surréalisme) του 20ού αι., αλλά με τις δύο εκδοχές του πεζογραφικού ρεαλισμού του Βιζυηνού στα τέλη του 19ου αι., τον «εξασθενημένο» ρεαλισμό («υπο-ρεαλισμό», π. χ. της ηθογραφίας) και τον «ενισχυμένο» ρεαλισμό (υπερ-ρεαλισμό, π.χ. του ψυχογραφικού και ψυχολογικού ρεαλισμού), είναι φανερό, νομίζω, πως ο Σικελιανός στο παραπάνω κείμενό του κατατάσσει κάθε υπερ-ρεαλισμό, θετικά, στις τάσεις εκείνες που δεν είναι συμβατικές ή «επαναπαυμένες», αλλά τολμηρές και πρωτοποριακές.

Ο Σικελιανός αναφέρεται στον υπερρεαλισμό και στον *Πρόλογο*

στο *Λυρικό Βίο* (1938), με τρόπο πολύ πιο ήπιο, μα και θετικό.

Για να αντιληφθεί κανείς τη σταδιακή μετακίνηση του Σικελιανού από την άρνηση της δεκαετίας του 1920 στην αποδοχή της δεκαετίας του 1940, καλό είναι να συνοψολογιστεί μια ενδιάμεση, χρονικά, παρατήρησή του, (σ. 64):

και τέτοιο ακόμα είναι το αίτημα, στις μέρες μας, του «υπερρεαλισμού» – αν κι ακόμα αδιάρθρωτο ή τόσο παρεξηγημένο, από τους αμύητους, στην εφαρμογή του – όταν περιμένει από την Ποίηση «την ώθηση που θα 'ταν ικανή και πάλι να ξανατοποθετήσει στην καρδιά του σύμπαντος τον Άνθρωπο, να τότε βγάλει μια στιγμή απ' τη διαλυτική του περιπέτεια, και να του θυμίσει πως, για κάθε του εξωτερική χαρά και πόνο, υπάρχει κάποιος χώρος απεριόριστα τελειοποιήσιμος απήχησης κι επίλυσής τους»

σε μια διατύπωση, μάλιστα, όχι μόνο θετική, αλλά και με επίγνωση της έννοιας του υπερρεαλιστικού «sur», που, φυσικά, δεν τονίζει το υπερβατικό ή το υπερφυσικό – όπως πιστεύεται από πολλούς ακόμη και σήμερα –, αλλά το πληρέστερο, το εντονότερο, την «επίταση της πραγματικότητας». Σε σχέση με την πρώτη αναφορά του στο κίνημα του υπερρεαλισμού, ο Σικελιανός, έντεκα χρόνια μετά, έχει αντικαταστήσει το επίθετο «ημιάγριος» με ένα άλλο, πιο ήπιο, αν και ακόμα όχι απόλυτα θετικό, το «αδιάρθρωτο». Το άλλο επίθετο που είχε χρησιμοποιήσει στο κείμενο του 1927 για να χαρακτηρίσει τον υπερρεαλισμό, το «ρομαντικός», αντικαθίσταται από το «παρεξηγημένο», συμπληρωμένο με το «από τους αμύητους». Αυτή η επεξήγηση δείχνει, κατά την άποψή μου, δυο πράγματα: Πρώτον, ότι όσοι δεν διάβασαν καλά και δεν ενδιέτριψαν στο μανιφέστο και στην πράξη του υπερρεαλισμού δεν μπορούν να αντιληφθούν τις ιδέες του ούτε να τις εφαρμόσουν και ότι το κίνημα στα 1938 εμφανίζεται, για τον Σικελιανό, ήδη διασπασμένο ή, έστω, ρευστό· δεύτερον, ότι ο ίδιος ο Σικελιανός έχει μελετήσει τις διακηρύξεις του νέου κινήμα-

τος και γνωρίζει τις επαγγελίες του μα και κείμενά του. Πιθανόν είχε μάθει για τη διάλεξη του Εμπειρικού «Περί συρρεαλισμού», που δόθηκε τον Ιανουάριο του 1935 στη Λέσχη Καλλιτεχνών στην Αθήνα. Το πιο βέβαιο είναι πως ο Σικελιανός διάβασε, στο διάστημα που μεσολάβησε από το 1927 ως το 1938, βιβλία που αναφέρονται στο κίνημα αυτό, ιδιαίτερα τα θεωρητικά κείμενα του André Breton, αλλά και έργα υπερρεαλιστών.

Υπάρχει, πάντως, και ένα πεζό κείμενο του Σικελιανού που φανερώνει με μεγάλη ειλικρίνεια τη στάση του απέναντι στον υπερρεαλισμό. Δημοσιεύτηκε το 1944 στο περιοδικό *Τα Νέα Γράμματα*, σε μορφή επιστολής που απευθύνεται στον διευθυντή του περιοδικού Γ.Κ. Κατσιμπαλη.¹⁵ Στη σχετικά εκτεταμένη αυτή επιστολή, ο Σικελιανός διατυπώνει τις απόψεις του για το κίνημα. Οι πνευματικοί άνθρωποι, γράφει, που θα αποφασίσουν να ρίξουν οποιοδήποτε σύνθημα που αποσκοπεί στην εξύψωση του ανθρώπου, πρέπει να το πράξουν με έργα και όχι να μείνουν προσηλωμένοι στο γράμμα της θεωρίας τους. Υποστηρίζει πως το κίνημα του υπερρεαλισμού,¹⁶ που δημιουργήθηκε ως πανάκεια και ιδέα σωτήρια για όλα τα πνευματικά ζητήματα, παραμένει στην επιφάνεια και δεν εισδύει στο βάθος του υποσυνείδητου. Στο άδυτο του υποσυνείδητου μπορεί να κατέβει μόνον η δημιουργική ψυχή, παραμερίζοντας τη λογοκρατία και ενισχύοντας τη μνήμη της. Τελικά, υποστηρίζει ο Σικελιανός, ο υπερρεαλισμός, που ήταν απειθάρχητος στο σύνολό του, δεν έδωσε επιτεύγματα καθολικής αξίας, τουλάχιστον ως το 1944. Οι πρώτες διακηρύξεις του υπερρεαλισμού έχουν ξεπεραστεί, σύμφωνα με τη θέση του Σικελιανού, από τα ίδια τα γεγονότα. Η κατάληξη είναι η εξής, σσ. 134-135:

το περίφημο λοιπόν, το τόσο υποβλητικό εκείνο «nouvel ordre», που αναμενότανε απ' όλους τους πνευματικούς ανθρώπους εναγώνια κι ασφαλώς από τον ίδιο πρώτα - πρώτα το σουρεαλισμό εδώ και λίγα χρόνια, αγαπητέ μου φίλε, έχει ξεκάθαρα κι ολόφωτα στις μέρες μας δοθεί.

Κ' είναι καιρός, νομίζω, οι πιο υπεύθυνοι κ' οι πιο άξιοι, πλησιάζοντας ελεύθεροι κι αυτόνομοι το Λόγο του καιρού μας, ν' αναμετρηθούνε, έξω πλέον από σχολές κι από συστήματα, με την καινούργια που ανάτειλε για ολόκληρο τον κόσμο – και για την Ελλάδα περισσότερο, θαρρώ, επιταχτικά κ' υπεύθυνα –παράποτε μεγάλη για το Πνεύμα και απ' το Πνεύμα «Διαταγή»

Είναι σαφές πως ο «κοινωνικοπολιτικοποιημένος» πια Σικελιανός των τελευταίων χρόνων της Κατοχής και της Αντίστασης έβλεπε τότε το κίνημα μέσα από σαφώς εξωλογοτεχνικά «δίοπτρα». Μόνο που τα «δίοπτρα» αυτά φαίνεται να φορέθηκαν, και πάλι, προσωρινά και μόνον, αφού στα 1949 τέτοιες δηλώσεις μάλλον μετριάστηκαν.

Στα όσα διατύπωσε στην επιστολή του αυτή προς τον Γ.Κ. Κατσίμπαλη ο Σικελιανός, απάντησε ο Ελύτης,¹⁷ με πολλή προσοχή, δηλώνοντας πως «τρέφει μεγάλο σεβασμό στο έργο του Σικελιανού». Ο Σικελιανός ήταν υποχρεωμένος να απαντήσει με τον τρόπο που απάντησε, γράφει ο Ελύτης. Αλλά οι απόψεις του δε δίνουν την πραγματική εικόνα του υπερρεαλισμού. Η παραδοχή του Σικελιανού για τις πολλές δυνατότητες του υποσυνείδητου, τον φέρνουν κοντά στη νέα ποίηση. Και καταλήγει ο Ελύτης, σ. 411:

όμως, προς τί να συνεχίσει κανένας την εξονυχιστική, την άχαρη αυτή αντιμετώπιση ορισμένων πλευρών της απάντησής του, όταν υπάρχουν άλλες έτοιμες να μας συγκινήσουν; Μέσα τους, πάλλει εκεί ο γενναιόδωρος ποιητής. Ξαναδιαβάζω τις ευτυχισμένες φράσεις του και στοχάζομαι τι καλά που θα 'καναν όλοι εκείνοι οι ευκολοενθουσίαστοι αναγνώστες της δογματικής, της μονόπλευρης, της ξεπερασμένης επιχειρηματολογίας των κατηγορών του Υπερρεαλισμού αν τις προσέχανε καλύτερα, αν πέραν από προκαταλήψεις φροντίζανε να εμβαθύνουν με αγάπη μέσα τους
Ναι, ο λυρικός που αξιώθηκε να πει ότι η σκέψη

μου είναι πράξη, ας μην αμφιβάλλει ότι κι εμείς αισθανόμαστε το ίδιο κι έχουμε από καιρό αφήσει πίσω μας “ακέρηδες εποχές μιας ασυμβίβαστης με την καθολική ζωή διανόησης”

Από το παραπάνω κείμενο του Ελύτη, γίνεται φανερό πόσο οι υπερρεαλιστές ποιητές (και, απ’ ό,τι θα φανεί παρακάτω, ανάμεσά τους πρώτος και καλύτερος ο Εμπειρικός) εκτιμούσαν την ποίηση και γενικά το έργο και την προσωπικότητα του Σικελιανού.

